

Shahid Bahonar
University of Kerman

Investigating and analyzing the causes and motivations of Iranian Muslim history writing (from the beginning to the end of the 9th century AH)

Tayyebi, Mohammad¹ Hossein talae, Parviz²

¹. Associate Professor of the History Shahid Bahonar University of Kerman. **E-mail:** m.tayyebi@uk.ac.ir

². Assistant Professor of the History Shahid Bahonar University of Kerman. **E-mail:** parviztalae@uk.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>14 Jan 2023</i> Revised: <i>13 July 2023</i> Accepted: <i>19 November 2023</i> Published online: <i>12 December 2023</i></p> <p>Keywords: history writing, historiography, historical sources, Iran, Islam.</p>	<p>The knowledge of history in Iranian civilization and the teachings of the Islamic school, including the Holy Qur'an and the prophetic tradition, has had a special and high position since the beginning of the formation of the first Islamic state. This special place of knowledge of history in Iranian civilization and the teachings of the school of Islam indicates the high scientific and cultural importance that this knowledge has had in the culture and social life of Iranian society and Muslim societies. This had caused the mentioned science to be favored by different strata and especially the wealthy. With the geographical extent of the Islamic government and sovereignty, interest and attention to history writing in the Islamic school also increased. As this vast geographical territory in which Islamic culture and civilization had grown and developed, has caused the formation of the basic axes for history writing and has become more important day by day. In this article, an attempt has been made to examine their motivations and goals in history writing by relying on the surviving prefaces of Iranian Muslim historians until the end of the 9th century. The method of conducting documentary and library research and evaluating data and presenting descriptive-analytical topics will be. The results of this research show that in the approach to history writing and the presentation of historical works, there are many goals and motivations, including religious, moral, educational, social and political. In connection with the examples and topics described and announced by the historians of the period in question, in a general summary, it is possible to answer the request of the officials, simple writing, gifts and offerings to the rulers of the time, creating joy and happiness, showing the causes of the advancement and decline of civilizations, the high place of the science of history in the Qur'an Kareem and the prophetic tradition, provoking insight and wisdom, promoting ethics and refining souls.</p>
<p>Cite this article: Tayyebi, Mohammad. Hossein talae, Parviz (2023). Investigating and analyzing the causes and motivations of Iranian Muslim history writing (from the beginning to the end of the 9th century AH), Iranian Civilization Research, 5(2) 145-159.</p> <p>© The Author(s). Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.</p> <p>DOI: 10.22103/JIC.2023.21645.1215</p> 	

English Extended Abstract

1. Introduction

From time immemorial to the present, most of the ethnic groups have recorded and written their history; researchers in the field of historiography have looked at the remaining written works, regardless of the method, from the perspective of historiography. Therefore, according to the presented definition and the aims of this research, it can be said that the concept of historiography in the current research is to examine and consider in the introduction the sources that were written from the first century AH to the end of the ninth century AH; because in these introductions you can find a number of historiographical elements, including mentioning the sources used by the historian, praising the sponsor of the book, and mentioning the motivations and reasons that made the historian write the work. With regard to the sources used in this research, it should be added that the authors of the article, in addition to using local and dynastic sources, put more emphasis on the public chronicles, which were among the most important sources of their time.

Therefore, the historical-hadith or historical-theological and jurisprudential-historical books have not been taken into consideration in the writing of the article, except for certain works such as the book of Sheikh Mofid, which also paid attention to the historical aspect of the work.

According to the above explanations, it should be said that the emergence of knowledge of history and Islamic historiography precedes the very beginning of the emergence of Islam and arose from the contents and messages of the Holy Quran, the Prophetic Hadiths and, of course, Iranian civilisation. This basic factor, combined with other factors outside the school, caused the writing of history to begin with enthusiasm in the first century of Hijri and to continue with increasing speed in the following centuries. The result of this enthusiastic and confident approach, despite all obstacles and difficulties, was the emergence of methods and schools, methods of compilation and arrangement, styles and types of historiography in Iranian-Islamic history and civilization, and the growth of history knowledge in human societies.

In the current research, we have tried to answer this question and the main question by taking into account the existing and accessible introductions of Iranian Muslim historians until the end of the 9th century. What were the motivations and aims of Iranian Muslim historians in writing historical books?

2. Research Methodology

With regard to the subject under study, no independent, comprehensive, coherent and orientated work has yet been written in the field of writing, mainly based on the reliable and historical sources of the period (such as Tabari, Yaqubi, Beyhaqi, etc.). In the continuation of the writing, which focuses on documents and data, an attempt will be made to examine the answers to the questions raised through description and analysis.

3. Discussion

Every tribe and nation had a history throughout history, so some tribes and nations did not preserve and record their historical history due to lack of motivation and purpose and belief in the benefits of history. This is despite the fact that since the beginning of the establishment of the Islamic government, the Muslims had a kind of historical consciousness and began to record the events of their days and conditions, and in most Islamic countries, the writing of history began and progressed with the cultural development of Islam. As Islamic historians have mentioned the motives and aims of their historiography in the introduction of their writings. An examination and reflection on the surviving prefaces of some Iranian Muslim historians shows that until the end of the 9th century Hijri, they considered different goals and motivations in their approach to writing history and presenting historical works. In such a way that some of them had only one goal or topic on their agenda and others considered several goals and topics at the same time. These goals and themes included political, religious, intellectual, cultural, moral and social issues that historians mentioned in the introduction of their works, reflecting the different realities of society and the prevailing ideologies of the time.

English Extended Abstract

4. Conclusion

In terms of the styles, criteria and themes used by the historians of the period under study to introduce their works, several basic elements can be identified. These factors include

- Responding to the demands of people in administrative and governmental positions, who often saw historiography as a tool for communicating and interacting with higher authorities.
- Simplifying and transforming the historical language into a form that is understandable and accessible to the general public, which shows the effort to understand the society in order to access the knowledge of history.
- Presenting historical works in the form of gifts or offerings to the rulers of their time, the purpose of which was to increase the social and political influence of the historian.
- The attempt to create joy and happiness in society was manifested in the presentation of historical achievements or factors influencing the progress of civilisations.
- Considering the prominent position of historical knowledge in Iranian civilisation and the teachings of the Holy Qur'an and the Prophetic tradition, the importance of history in the education of rationality and wisdom was emphasised.
- According to the historical patterns and the analysis of past economic, political and social relations, they discovered the causes of the rise and fall of civilisations. By understanding how civilisations functioned in the past, they were able to address current challenges and conflicts.

Finally, these historians were determined to use the science of history as a tool to strengthen social morality and educate more people with a moral spirit. It should be pointed out that the effort to promote Islamic ethics and human refinement was considered, among all concepts, a central necessity for Muslim society.

بررسی و تحلیل علل و انگیزه های تاریخ نویسی ایرانیان مسلمان

(از ابتدا تا پایان قرن نهم هجری)

سید محمد طیبی^۱ پرویز حسین طلائی^۲

^۱ دانشیار گروه تاریخ دانشگاه شهید باهنر کرمان. پست الکترونیکی: m.tavybi@uk.ac.ir

^۲ استادیار گروه تاریخ دانشگاه شهید باهنر کرمان. نویسنده مسئول. پست الکترونیکی: parviztalae@uk.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۲۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>تاریخ نویسی، تاریخ نگاری، منابع تاریخی، ایران، اسلام.</p>	<p>دانش تاریخ در تمدن ایرانی و آموزه‌های مکتب اسلام، اعم از قرآن کریم و سنت نبوی، از دوران آغازین تشکیل نخستین دولت اسلامی دارای جایگاه ویژه و بالایی بوده است. این جایگاه ویژه دانش تاریخ در تمدن ایرانی و آموزه‌های مکتب اسلام، حاکی از اهمیت علمی و فرهنگی بالایی است که این دانش در فرهنگ و زندگی اجتماعی جامعه ایرانی و جوامع مسلمان داشته است. همین امر باعث شده بود علم مزبور مورد عنایت اقشار مختلف و به ویژه خواص قرار بگیرد. با گستره جغرافیایی دولت و حاکمیت اسلامی رغبت و توجه به تاریخ نویسی در مکتب اسلامی نیز بیش از پیش گردید. چنان که این قلمرو گسترده جغرافیایی که در آن فرهنگ و تمدن اسلامی رشد و تکوین یافته بود، باعث شکل گیری محورهای اساسی برای تاریخ نویسی گردیده و روز به روز اهمیت بیشتری یافته است. در این نوشتار سعی بر آن بوده تا با تکیه بر مقدمه نگاری های بازمانده از تاریخ نگاران مسلمان ایرانی تا پایان قرن نهم هجری انگیزه‌ها و اهداف آنان در تاریخ نویسی مورد بررسی قرار گیرد. روش انجام پژوهش اسنادی و کتابخانه‌ای و در ارزیابی داده‌ها و ارائه مباحث توصیفی - تحلیلی خواهد بود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در رویکرد به تاریخ نویسی و عرضه آثار تاریخی اهداف و انگیزه‌های متعددی اعم از اعتقادی، اخلاقی، آموزشی، اجتماعی و سیاسی مطرح نظر داشته‌اند. در ارتباط با مصادیق و موضوعات مورد شرح و اعلام شده تاریخ نگاران دوره مورد بحث در یک جمع بندی کلی می‌توان به اجابت درخواست صاحب منصبان، ساده نویسی، هدیه و پیشکش به حاکمان زمان، ایجاد سرور و شادمانی، نمایش علل ارتقاء و انحطاط تمدن‌ها، جایگاه رفیع علم تاریخ در قرآن کریم و سنت نبوی، برانگیختن بصیرت و خردورزی، ترویج اخلاقیات و تهذیب نفوس اشاره نمود.</p>

استاد: طیبی، سید محمد؛ حسین طلائی، پرویز (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل علل و انگیزه های تاریخ نویسی ایرانیان مسلمان (از ابتدا تا پایان قرن نهم هجری)، پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۵ (۲)، ۱۴۵-۱۵۹.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: 10.22103/JIC.2023.21645.1215

۱- مقدمه

پیدایش دانش تاریخ و تاریخ نگاری اسلامی مسبوق به همان آغاز ظهور اسلام و برخاسته از مفاد و پیام‌های قرآن کریم، احادیث نبوی و البته تمدن ایرانی است. این عامل اساسی آمیخته به عوامل برون مکتبی دیگر موجب گردید تا از همان سده نخست هجری تاریخ‌نویسی همراه با شور و شوق آغاز و با شتابی فزاینده در قرون بعد استمرار یابد. نتیجه این رویکرد علاقمندان و معتقدانه با وجود تمامی موانع و مشکلات، موجب شد تا روشها و مکاتب، شیوه‌های تدوین و تنظیم، سبک‌ها و انواع تاریخ‌نگاری، در تاریخ و تمدن ایرانی-اسلامی ظهور یابد و بالندگی دانش تاریخ را بیش از پیش در جامعه بشری فراهم سازد. تا آنجا که در میان تمدن‌های مشهور جهانی تمدن ایرانی-اسلامی در ابعاد تنوع و تکثر کتب و نوشته‌های تاریخی در زمره سرآمدان این علم به حساب آید.

در رابطه با منابع مورد استفاده در این پژوهش باید اضافه کرد که نویسندگان در نگارش مقاله در کنار استفاده از منابع شاخص سلسله ای و محلی، بیشتر بر روی تواریخ عمومی تاکید داشته اند که در بازه زمانی موردنظر جزو شاخص ترین منابع دوره خود در کل سرزمین های جهان اسلام محسوب می شده اند؛^۱ لذا کتب تاریخی- حدیثی یا تاریخی - کلامی و فقهی - تاریخی در نگارش مقاله مدنظر نبوده مگر آثار خاصی مانند کتاب شیخ مفید که آن هم به جنبه تاریخی اثر توجه شده است.

۱-۱- بیان مساله

از قدیم الایام تا کنون اکثر اقوام به ضبط و ثبت احوال و سرگذشت تاریخی خود پرداخته اند؛ محققان حوزه تاریخ نگاری به آثار مکتوب به جای مانده، فارغ از هرگونه شیوه و روش، با دید تاریخ نویسی نگریسته اند. لذا با توجه به تعریف ارائه شده و اهداف این تحقیق، می‌توان گفت که منظور از مفهوم تاریخ نگاری در پژوهش حاضر بررسی و غور در مقدمه منابعی است که از قرن اول هجری قمری تا پایان قرن نهم هجری به نگارش درآمده است؛ چرا که در این مقدمه‌ها می‌توان شماری از عناصر تاریخ‌نگاری از جمله ذکر منابع مورد استفاده مورخ، مدح حامی کتاب و ذکر انگیزه‌ها و دلایلی که مورخ را به نگارش اثر واداشته است، پیدا کرد. بنابراین در پژوهش حاضر سعی بر آن بوده تا با نظرداشت مقدمه‌نگاری‌های موجود و در دسترس تاریخ‌نگاران مسلمان ایرانی تا پایان قرن نهم هجری به این سؤال و پرسش اصلی پاسخ دهیم که: کدامین انگیزه‌ها و اهداف موجبات علاقمندی و رویکرد تاریخ‌نویسان مسلمان ایرانی به نگارش کتب تاریخی فراهم ساخته است؟

۱. البته باید عنوان کرد که برخی از کتب مورد مطالعه (مانند فتوح البلدان بلاذری، زین الاخبار گردیزی، الامامه و السیاسه دینوری، تاریخ یعقوبی، الطبقات الکبری بن سعد و غیره) در محدوده زمانی مقاله یا فاقد مقدمه بوده یا این که در مقدمه خود اشاره‌ای به علل تاریخ‌نگاری نداشته‌اند، به همین خاطر در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار نگرفته‌اند.

۱-۲ ضرورت و اهمیت تحقیق

امید است که این تحقیق نه تنها به افزایش اطلاعات پژوهشگران و علاقمندان این حوزه به آثار، منابع و روش‌های تاریخ‌نویسی ایرانیان مسلمان کمک کند، بلکه به شناختی عمیق از اندیشه‌های تاریخ‌نگاری و گسترش آن در مکتب ایرانی-اسلامی رهنمون گردد. همچنین می‌توان اضافه کرد که بررسی و تامل در انگیزه‌ها و اهداف تاریخ‌نویسی ایرانیان مسلمان می‌تواند به تعالی اندیشه در زمینه تاریخ‌نگاری، تاریخ‌نگاری و تاریخ‌ورزی منجر گردد.

۱-۳ پیشینه تحقیق

در پیرامون و چگونگی تاریخ‌نگاری ایرانیان مسلمان تاکنون آثار متعددی توسط پژوهشگران مسلمان و غیرمسلمان در قالب کتاب و مقاله نشر یافته است. عمده توجه نویسندگان این حوزه این بوده که به انواع تاریخ‌نگاری در اسلام (محلّی، سلسله‌ای و غیره) پرداخته‌اند، ولی با مطالعه این آثار، به گونه‌ای پراکنده و در لابلای مباحث مطروحه، به برخی از اهداف و انگیزه‌های تاریخ‌نگاران ایرانیان مسلمان نیز - آن هم به نحوی تکراری و مشابه - اشاره رفته است. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب‌هایی مانند *تاریخ‌نگاری در اسلام* نوشته هادی عالم زاده و صادق سجادی، *درآمدی بر تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری مسلمانان* نوشته ابوالفضل شکوری، *تاریخ تاریخ‌نگاری در اسلام* نوشته فرانتس روزنتال، *تاریخ‌نگاری فارسی اثر جولی اسکات میثمی*^۱ و مقالاتی مانند «تأثیر معتقدات دینی بر نگرش تاریخی مورخان مسلمان بر پایه‌ی مقدمه‌های آنان»، مدخل «تاریخ/تاریخ‌نگاری» دانشنامه جهان اسلام، «تأثیر عناصر ایرانی در تاریخ‌نویسی اسلام یا خدمات متقابل اسلام و ایران در زمینه تاریخ‌نویسی» نوشته عبدالرضا شکری، «تأثیر تاریخ‌نگاری ایرانی بر گونه‌های تاریخ‌نویسی تیموریان هند» نوشته عباس سرافرازی و غیره اشاره کرد؛ از میان پژوهش‌های مذکور، کتاب *شعله‌کوبین تاریخ‌نویسی در روزگار فرمانروایی شاه عباس صفوی* به مقدمه‌های کتب تاریخی دوره صفوی نظر دارد، و به گرته برداری مقدمه‌های کتب تاریخی از یکدیگر در دوره‌های مختلف دوره صفوی پرداخته است؛ با این وجود کتاب مذکور از لحاظ زمانی دربرگیرنده پژوهش حاضر نمی‌باشد.

مقاله «تأثیر معتقدات دینی بر نگرش تاریخی مورخان مسلمان بر پایه‌ی مقدمه‌های آنان»^۲ نیز مانند پژوهش حاضر بر پایه مقدمه‌های کتب مورخان مسلمان نوشته شده است اما در این مقاله چنان که از عنوان آن نیز بر می‌آید نویسندگان پژوهش به طور عمده به نگرش اعتقادی و ایدئولوژی دینی در نگارش آثار مورخان مسلمان پرداخته که در آن به نقش خالق هستی در بروز رویدادها توجه داشته‌اند؛ بنابراین به علل و انگیزه‌های متعدد و متنوع مطروحه دیگر در تاریخ‌نگاری توجهی نداشته‌اند. لیکن در خصوص موضوع در دست پژوهش تاکنون اثری مستقل، همه‌جانبه، منسجم و معطوف به عمده‌ی منابع معتبر

۱. جولی اسکات میثمی در کتاب خود، بررسی سیر تحول تاریخ‌نگاری فارسی (ایرانی) را در دو قرن و نیم نخست تاریخ آن مورد مطالعه قرار داده است.

۲. خضری احمدرضا، قاضی جواد، (۱۳۹۰)، «تأثیر معتقدات دینی بر نگرش تاریخی مورخان مسلمان بر پایه‌ی مقدمه‌های آنان»، پژوهش نامه تاریخ اسلام، دوره ۱ - شماره ۲ - صفحه: ۷۵-۹۲.

و تاریخی^۱ این دوره (مانند طبری، یعقوبی، بیهقی و غیره) به رشته تحریر در نیامده است. در ادامه نوشتار معطوف به اسناد و داده‌ها تلاش خواهد شد تا پاسخ پرسش‌های مطرح شده در مباحثی جداگانه مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

۲. بحث اصلی

با بررسی مقدمه کتاب‌های نویسندگان ایرانی مسلمان از آغاز اسلام تا قرن نهم هجری می‌توان علل و انگیزه‌های زیر را در تاریخ‌نویسی آن‌ها استخراج کرد. این انواع اهداف و انگیزه‌ها نشان از اهمیت گسترده تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نویسی در میان ایرانیان مسلمان دارد. در این جا به صورت جداگانه به این دلایل پرداخته می‌شود:

۲-۱ جایگاه علم تاریخ در قرآن کریم و سنت نبوی

از جمله نخستین انگیزه‌های تاریخ‌نگاری در عصر اسلامی را باید در قرآن و حدیث جست‌وجو نمود که اشارات تاریخی آن‌ها به اقوام و امم پیشین، شوقی نیرومند برای گردآوری اطلاعات بیشتر و دقیق‌تر درباره آن اقوام و امت‌ها ایجاد کرد (قرشی، ۱۳۶۷: ۳۰۰). از آن سوی بسط اندیشه «امت اسلامی» و توصیه به پیروی از سیره پیامبر(ص) در شئون زندگی فردی و اجتماعی، خود بزرگ‌ترین انگیزه ضبط و نقل سیره و مغازی پیامبر(ص)، و نخستین گام‌ها در تکوین تاریخ‌نگاری و پیدایی تاریخ‌نگاری شد. هم‌اکنون روست که تاریخ‌نگاری اوایل دوره اسلامی با سیره و حدیث و تفسیر پیوندی عمیقی پیدا کرده است. در این رابطه باید گفت که وفور ماده تاریخ و قصص انبیاء و گذشتگان در سوره‌ها و آیات قرآنی، معرفی الگوها و سمبل‌های مثبت و منفی، چگونگی علل ارتقاء و انحطاط اشخاص، اقوام و دولت‌ها و بیان مکرر سوره‌های این جهانی و آن جهانی (دنیوی و اخروی) علم مزبور از عوامل مهم دیگر رویکرد و پرداختن برخی مورخان مسلمان به نگارش کتب تاریخی بوده است. (مرعشی، ۱۳۴۵: صد و یک) به‌عنوان مثال در این ارتباط ظهیرالدین مرعشی با استناد به آیه ۳۰ سوره روم، ۴۴ سوره فاطر و ۷۱ سوره توبه در مقدمه اثر خود می‌نویسد: «... و امثال این [آیات] در کلام ربّانی بسیار است که مشعر بر آن که از وقوف بر گذشتگان عالم فواید دینی و دنیوی حاصل است.» (همان).

برخی مورخان با استناد به روایت مشهور نبی اکرم(ص) «الْعِلْمُ عِلْمَانِ عِلْمُ الْأَدْيَانِ وَ عِلْمُ الْأَبْدَانِ»^۲ علم تاریخ را مرکب از علم ادیان و ابدان دانسته و بر آن باورند که پیامبر اعظم(ص) منبعث از قرآن کریم بر تاریخ زمان‌نگاری تأکید و برای دانش تاریخ جایگاه ویژه و ارزشمندی را قائل و بذر علاقه‌مندی گسترده به آن را در میان صحابه و مسلمانان صدر اسلام به‌خوبی برافشانده‌اند. (ابن فندق، بی تا: ۷).

^۱ منظور از منابع معتبر، کتاب‌های شاخصی و قابل استنادی است که در دوره زمانی این پژوهش به نگارش درآمده‌اند.

^۲ علم دو تا است: علم ادیان و علم ابدان.

تاریخ‌نگارانی نیز با استناد به روایت منسوب و مشهور به نبی اکرم(ص) «من خاف أدلجَ و من أدلجَ بَلغَ المنزل»^۱ را دلیل بارزی بر عنایت و توصیه آن حضرت به علم تاریخ و پندآموزی از آن در راستای دوری از شقاوت و گمراهی و نیل به سعادت و رستگاری دنیوی و اخروی دانسته‌اند. (آقسرائی، ۱۳۶۲: ۵).^۲

شایان ذکر است که بعضی از تاریخ‌نویسان در پرداختن به ثبت، شرح، اثبات رسالت، زندگی و سیره نبوی به‌عنوان اسوه حسنه مسلمانان و عصاره فضایل والای الهی و انسانی جوامع بشری و اسلامی، هدف عمده خود را کسب ثواب اخروی و دریافت اجر معنوی دانسته‌اند (البیهقی، ۱۴۰۵: ۲۰-۵؛ بناکتی، ۱۳۴۸: ۲-۱).

۲-۲ اجابت درخواست صاحب منصبان

پیشنهاد، درخواست و اصرار سلاطین، شاهزادگان، حکام و صاحب‌منصبان محلی، علما و رهبران دینی در سوق دادن تاریخ‌نویسان مسلمان به خلق آثار تاریخی تأثیر حتمی و غیرقابل انکار داشته است. این رویکرد از تاریخ‌نگاری را می‌توان تاریخ‌نگاری درباری نامگذاری کرد که بنا به دلایلی نظیر سرمشق گرفتن از تاریخ پیشینیان برای امور جاری کشورشان، نیاز سلاطین به مشروعیت بخشی به حکومت شان و همچنین توجیه اعمال ناشایست خود و اطرافیان شان به وجود آمد. از آن میان علاقه شخصی و اصرار برخی شاهان به ثبت و ضبط تبار، چگونگی دستیابی به قدرت، اقدامها و هر آنچه به سلسله مزبور، مربوط می‌شد مهمترین عامل رویکرد برخی مورخان به تاریخ‌نگاری محسوب می‌شد. آنان با بررسی‌های همه جانبه و لازم تاریخ‌نویسانی دارای صلاحیت و مورد اعتماد را برمی‌گزیدند. علاقه و شوق بدین موضوع تا آنجا بود که برخی سلاطین ضمن شرکت در جمع گردآورندگان اسناد و تاریخ‌نویسان و اظهارنظر آنان را مورد تفقد و تشویق قرار می‌دادند(یزدی، ۱۳۳۶: ۲۱-۲۰-۱۹؛ نظام الدین شامی، ۱۳۶۳: ۱۱-۱۰؛ حافظ ابرو، ۱۳۸۰: ۴-۳-۱).

گاه درخواست و تقاضای نگارش تاریخ گذشته و زمان از سوی شخصیت‌ها و بزرگان مملکتی و محلی اعم از سیاسی، دینی و علمی صورت می‌گرفت. در علل درخواست و اصرار آنان علاقه ذاتی و عشق به علم تاریخ و رخدادهای گذشته، بهره‌وری از الگوهای مثبت دینی، سیاسی و حکومتی و نگارش تواریخ متقن، جامع و مورد اعتماد و به دور از تحریف و جعل و ثبت و ضبط حوادث و رخدادهای زندگی خود و بستگانشان به خوبی مبرهن و آشکار بود. (الاصفهانی، ۱۹۶۱: ۹-۵؛ الشیخ المفید، ۱۴۱۶: ۴؛ المقدسی، بی تا: ۶-۵؛ سمرقندی، ۱۳۷۲: ۵۳-۵۲؛ کتبی، ۱۳۶۴: ۲۸-۲۷).

نظام الدین شامی در کتاب ظفرنامه درباره نگارش کتاب خود آورده است: «سبب تحریر این کتاب آن است که در سنه اربع و ثمانماتّه بندگان حضرت امیر صاحب قران خلدالله ملکه علی مرالزمان به احضار بنده کمینه نظام شاهی... اشارت عالی نفاذ یافت تا تاریخی که جهت آن حضرت و صادرات افعال ایشان از مبدا ظهور این دولت ابد پیوند الی یومنا نوشته اند و ترتیب آن کما ینبقی به تقدیم نرسیده، این بنده به تنقیح و ترتیب و تنسیق و تویب آن مشغول گردد (نظام الدین شامی، ۱۳۶۳: ۱۰-۱۱). همچنین حافظ ابرو در مقدمه اثر خود می‌نویسد: «کتابی به فرمان حضرت امیر و امیرزاده جوانبخت

۱. هر که بیم ناک باشد همه‌شب راه سپرد و هر که همه‌شب راه سپرد به منزل رسد.

۲. ر.ک: قرآن کریم، آیات ۱۰۰ و ۱۲۰ سوره ی هود، و ۱۴۰ سوره ی آل عمران. (تشویق انسان به تحصیل تجربه و پندگیری برای تهذیب اخلاق و یافتن راه هدایت است)

بایسنقر.... شرح کمیت و بیان کیفیت به تفصیل و اجمال از اوضاع و احوال ملوک اطراف و صنایع نام که معاصر زمان همایون بودند از ابتدای ولادت تا انقضای حیات بر حسب وقوف و اقتضای وقت آن چه نقاوه و لباب تاریخ هر قوم بود از مبادی حال به اجمال و تفصیل و تفریع و تاصیل سال به سال در این ربع ایراد کرد...» (حافظ ابرو، ۱۳۸۰: ۱-۳).
به لحاظ منزلت و موقعیت خاص درخواست کنندگان سرپیچی و انکار محال و غیرممکن بود. از سویی، همراهی، تشویق، دلجویی، حمایت مالی و تقرّب به قدرت حاکمه و پی‌آمدهای دنیوی آن موجب می‌گردید تا تاریخ‌نگاران با طوع و رغبت و با تمام توش و توان به انجام آن اقدام نموده و موجبات رضایت پیشنهاد دهندگان را فراهم و عملی سازند.

۲-۳ ساده‌نویسی و اختصار

آراستگی و تنیده شدن گزارش‌های تاریخی و آثار پاره‌ای از تاریخ‌نگاران با آرایه‌های ادبی آن هم به صورت افراطی (مانند مجاز و استعارات غریبه، قرینه‌سازی‌ها، لغات مترادف، عبارات عجیب، متکلف و دشوار و غیره) موجب می‌شد تا مطالعه و فهم صحیح چنین آثاری برای مخاطبین و شیفتگان مطالعه تاریخ به ویژه توده‌های مردم سخت، غیرممکن و ملال‌آور باشد. متون ارزشمندی که برخی از ویژگی‌های یاد شده بر آنها سایه افکنده و پژوهشگران را به شرح و توضیح آنها واداشته است. نظام الدین شامی در نوشتن کتاب ظفرنامه آورده که در نوشتن این کتاب سعی داشته که از متن مصنوع و متکلف دوری کند، چنان که آورده است: «..... این بنده به تنقیح و ترتیب و تنسیق آن {کتاب} مشغول گردد اما به شرطی که از حلیه تکلف و پیرایه تصلف مصون و محروس باشد» و از شیوه سخن آرای می‌محفوظ ماند عوام معانی آن را دریابند و خواص عیب آن نکنند (نظام الدین شامی، ۱۳۶۳: ۱۰-۱۱).

به زعم برخی تاریخ‌نگاران عدم کارایی و مفید به فایده نبودن این گونه آثار نیازمند تجدید نظر اساسی و عرضه گزارش‌های تاریخی نوین بود. بنابراین بسیاری از مورخان به ساده‌نویسی رو آوردند، البته باید در نظر داشت که این ساده‌نویسی از روی ناتوانی نبود، بلکه اکثر این مورخان برای فهم عامه به ساده‌نویسی روی آورده بودند (بهار، ۱۳۷۷: ۳/۲۹۶). آنان بر این باور بودند که ساده‌نویسی و ایجاد علاقه و شوق در مطالعه تاریخ از مهمترین اهداف و رسالت تاریخ‌نگاران قلمداد می‌گردد. در این رویکرد برخلاف و مغایر مشخصه‌های تاریخ‌نویسی برشمرده بالا، سعی و تلاش مجدّانه آنان بر این بود تا آثار و تألیفات تاریخی عاری از پرگویی، اغراق، لجن‌پراکنی، گزیده‌گویی مخمل، ملامت، تملق و دربردارنده سادگی، شفافیت، گویایی، هدفمندی، رغبت‌گری و شعف‌آفرینی باشد. (الشیخ المفید، ۱۴۱۶: ۴؛ البیهقی، ۱۴۰۵: ۲۰-۵؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۱-۱۰؛ رشیدالدین فضل‌الله، ۱۳۶۲: ۲-۱؛ نظام الدین شامی، ۱۳۶۳: ۱۱-۱۰؛ کتبی، ۱۳۶۴: ۲۷؛ بنداری اصفهانی، ۲۵۳۶: ۴-۳؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ۱۸-۱۷/۱؛ یزدی، ۱۳۳۶: ۲۱-۱/۱۵). بنداری اصفهانی درباره دوری از سبک متکلف و استفاده زیاد از آرایه‌های ادبی در مقدمه کتاب خود می‌نویسد: «در توجه به کتاب تاریخ وزیران سلجوقی دریافتم که مولف در تحریر کتاب سبک معروف خود را پیش گرفته و در میدان فصاحت و بیان لجام‌های قلم‌هایش را رها ساخته است. قرینه‌سازی و لغات مترادف پرده بر محور کار و مقصودی که وی در آن قلم زده، افکنده تا آن جا که چهره تاریخ در غبار کثرت سجع و قافیه فرو رفته است، وجود این وضع بسا موجب شود که پرده برخی گوش‌ها به شنیدن نوادر کتاب بلند نشود» (بنداری اصفهانی، ۲۵۳۶: ۴-۳).

۲-۴ پیشکش به فرمانروایان

برخی تاریخ‌نویسان آشنایی و شناخت سررشته‌داران حکومتها - به ویژه پادشاهان - به کارنامه، عملکرد و آداب ملوک پیشین و عبرت‌آموزی از آنها را در زمره اولویت و ضرورت نخستین ملکداری می‌پنداشتند. آنان امیدوار و بر این باور بودند که مطالعه تاریخ حکومتگران و تدبیر در کارکرد آنان از سوی حاکمان زمانه در نظر داشت مصالح مردم و تقدّم آن بر مصالح شخصی، بهره‌وری از فکر و اندیشه صاحبان عقل و غلبه معقول و مدبرانه بر مشکلات، قدر داشتن جایگاه دانشمندان و اهل هنر، عدالت‌پروری، بهره‌گیری از الگوهای مثبت و طرد الگوهای منفی، گرایش به خیر و نیکی در قول و عمل، پرهیز از شرارت و بدی و ساده‌زیستی تأثیری عملی و عینی بر جای خواهد گذاشت (طبری، ۱۳۸۷: ۸-۱/۳؛ ابن مسکویه، ۱۳۷۹ ش: ۷-۱/۴؛ خواجه نظام الملک طوسی، ۱۳۶۴: ۳-۴؛ ابن فندق، بی‌تا: ۱۵؛ جرفادقانی، ۱۳۴۵: ۸-۹؛ آقسرائی، ۱۳۶۲: ۴؛ فضل‌الله، ۱۳۶۲: ۱-۲؛ یزدی، ۱۳۳۶: ۱۸-۱/۱۷؛ مرعشی، ۱۳۴۵: ۱۷-۱۵؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ۱۸-۱۷-۷-۱/۶).

از دیگر اهداف مؤلفان کتب تاریخی جلب و جذب محبت و عاطفه سلاطین و فرمانروایان، بهره‌مندی از مواهب و مزایای مادی و تقرّب به آنان بود. در تحقق این امر سعی می‌شد تا با اغماض از نقد حقیقی و اصولی رفتار حکومتی آنان، ابعاد و جنبه‌های مثبت برجسته و گاه اغراق آمیز جلوه داده شود. بیان مکارم و سجایای اخلاقی پسندیده و مطلوب، عدالت‌ورزی، رعیت‌پروری، محبوبیت عمومی و همگانی، به رخ کشیدن فضل و علم و شجاعت حکومتگران و صاحبان قدرت از مهمترین نکات و مباحث مطروحه در آثار و نوشتارهای تاریخی مذکور است (صابی، ۱۳۴۶: ۶-۵؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۲-۱۰؛ قاشانی، ۱۳۴۸: ۵؛ مستوفی، ۱۳۸۷: ۳-۲؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ۷-۶: ۳-۲). جرفادقانی درباره پیشکش اثر خود می‌نویسد: «جایی که سلیمان ملک برسد، سزد که اگر چون مور کمر خدمت ببندم و بدین خط چون پای ملخ جزوی جند نویسم و در آن طرفی از اخبار و اسما ملوک و تواریخ پادشاهان درج کنم و به حضرت عالی تحفه برم تا در اوقات فراغ و ساعات خلوت به استماع آن استیناسی فرماید و از تقلب احوال و تبدل ابدال اعتباری گیرد و دو نوع از انواع فواید کتاب روی نماید: یکی آنکه پادشاه تا ابد باقی باد،..... و دوم آنکه قدر اهل فضل و فضایل و ارباب هنر بشناسد.....» (جرفادقانی، ۱۳۴۵: ۸-۹).

۲-۵ ایجاد شادمانی و سرور

یکی از اهداف مطرح‌شده از سوی تاریخ‌نگاران مسلمان در نگارش و عرضه کتب تاریخی، ایجاد فضای آرام بخش (با سرگرم‌سازی و پر کردن اوقات فراغت، از میان برنده و رهاننده آثار ملالت‌ها، اندوه‌ها، سختی‌ها و گرفتاری‌های حکومتی و شخصی) برای اقشار مختلف جامعه به‌ویژه سلاطین و فرمانروایان بوده است. در این باره هندوشاه نخبجوانی آورده است: «تواریخ در حقیقت اسمارند و اسما مرد را مشغول گرداند تا از غمها خلاص یابد و از نامرادی‌ها برآساید و باشد که تاثیر آن در نفس بماند و از تذکر آن فواید متنوع دست دهد (نخبجوانی، ۱۳۴۴: ۳).

بر اساس همین هدف است که ابن فندق نیز در مقدمه اثر خود می‌نویسد: «علم تواریخ علمی لذیذ است و مقبول؛ فایده هشاقت و بشاقت به ارزانی دارد و ملامت و سامت [بدی و دلتنگی] کمتر ادا کند و خطوات خطرات از رسیدن به انتهای آن عاجز نمانند.» (ابن فندق، بی‌تا: ۸).^۱

بعضی از مورخان در جهت ایجاد فضای بشاقت، لذت آفرینی و به نسیان سپرده شدن غصه‌ها و ملالت‌ها می‌کوشیدند تا در آفرینش آثار و طرح مباحث تاریخی بیشترین توجه خود را به توصیف، تبیین و تحلیل حصول پیروزی‌ها بعد از سختی‌ها و ایستادگی‌ها، تحقق یافتن آرمان‌ها، غلبه بر نامرادی‌ها در پرتو تفکر و تدبّر، بیان آثار سعه صدر، مداران و آسان‌گیری در امور اجتماعی و حکومتی، چگونگی غلبه بر فتور و سستی و باورمندی به عنایت و حمایت پروردگار در صورت آراستگی به ایمان و عمل صالح معطوف نمایند. (بیهقی، ۱۳۳۸: ۱/۱۷؛ ابن فندق، بی‌تا: ۸؛ ابن طقطقی، ۱۴۱۸: ۲۳-۱۱؛ آقسرای، ۱۳۶۲: ۴؛ نخجوانی، ۱۳۴۴: ۳-۲؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ۱۶-۱۵-۱۴/۱). در این باره در مقدمه کتاب روضه الصفا زمانی که به فواید علم تاریخ پرداخته، آمده است: «آنکه، تاریخ علمی است که خرمی و بشاقت ار وی حاصل گردد و زنگ شثامت و ملالت از آئینه خاطر زدايد و صاحب خرد داند که حاسه سمع و بصر از حواس انسانی مرتبه علیا دارد؛ چنان چه حس بصر از ملاحظه صور حسنه محفوظ می‌شود و ملول نمی‌گردد (میرخواند، ۱۳۸۰: ۱۱-۱/۱۲).

۲-۶ نمایش علل اعتلاء و انحطاط جوامع و تمدن‌ها

یکی از پرسش‌های اساسی که همواره اذهان بسیاری را به خود معطوف و مشغول نموده موضوع و مبحث مهم چگونگی ارتقاء و انحطاط اقوام، جوامع انسانی و تمدن‌ها است. پرسش مهمی که در مکاتب و متون دینی و غیردینی و بررسی‌های پژوهشگران پاسخ‌ها و علل متعدد و متفاوتی پیرامون آن ارائه گردیده است. بعضی از تاریخ‌نگاران مسلمان نیز در ذکر فواید و چرایی رویکرد به تاریخ‌نویسی سؤال مزبور را مطمح نظر قرار داده و حتی هدف اصلی و نهایی خود را از تحریر و عرضه اثر تاریخی پاسخ به این پرسش مهم دانسته‌اند. با نظر داشت این دیدگاه ما شاهد آثاری هستیم که نگارندگان آن‌ها مصمم بوده‌اند تا در جهت ارائه تجارب و عبرت‌آموزی به افراد زمانه خود از جمله به حکومتگران و صاحبان قدرت، چگونگی شکل‌گیری و اعتلای اقوام، تمدن‌ها، حکومت‌ها و نیز عوامل ضعف، سستی و سرانجام انحطاط آنان را در حوزه دنیای اسلام و گاه برون از آن مورد توصیف و تبیین قرار دهند.

پاره‌ای از تاریخ‌نگاران در پردازش، صریح و تحلیل مبحث یادشده کوشیده‌اند تا علل ترقی و انحطاط جوامع (به عنوان مثال عوامل برجستگی و اقتدار برخی نژادها، اقوام، ملت‌ها و ماندگاری افتخارات آنان در تاریخ و همچنین معرفی آفت‌ها، آسیب‌ها و چگونگی رسوخ آن‌ها و غیره) را تبیین کنند (الاصفهانی، ۱۹۶۱: ۹-۵؛ ابن مسکویه، ۱۳۷۹ ش: ۷-۴/۱؛ خواجه نظام الملک طوسی، ۱۳۶۴: ۳-۴؛ مستوفی، ۱۳۸۷: ۳-۲؛ نخجوانی، ۱۳۴۴: ۳). حمزه اصفهانی در ارتباط با علل پیروزی و شکست دولت‌ها و همین‌طور علل روی کار آمدن و ضعف و سقوط آن‌ها می‌نویسد: «پیش از شروع در این باب‌ها {فصول کتاب}، به بیان مقدمه‌ای درباره تحول اوضاع تاریخی می‌پردازم تا نادرستی و اشتباهی که در آن روی داده است، معلوم شود. در این مقدمه سرزمین‌های اقوام بزرگ را در سراسر جهان و نیز سرزمین‌های اقوام کوچک را که در میانه آنان اند بیان می‌کنم

۱. در جایی دیگر آورده است: «...و در وقت نشاط و آسایش هیچ علم ملایم تر از علم تواریخ نبود (ابن فندق، بی‌تا: ۱۷).

تا چیرگی ایشان بر یکدیگر و نیز انقراض برخی از دولت‌ها با روی کار آمدن دولت‌های دیگر که موجب فساد تاریخ گردیده، آشکار شود» (اصفهانی، ۱۹۶۱: ۱-۲). حمدالله مستوفی نیز در این باره آورده است: «به مجالست اهل علم و مباحث علوم عموماً و خصوصاً علم تواریخ که فواید آن نامحصور است، از تفکر در امور گذشتگان و اعتبار از احوال ایشان و تجارب در مهمات و مصالح ملک و آثار دولت هر طایفه و سبب نکبت هر قومی و تمرن نفس بر مصائب دنیا از قرون ماضیه و امم سالفه و غیره ذالک مما لا یحصی مستغرق یافت.....» (مستوفی، ۱۳۸۷: ۲-۳).

۲-۷ ارتقاء بصیرت و خردورزی

عمده نویسندگان آثار تاریخی بر این باور بودند که دانش تاریخ در ذات و ماهیت خود تبلور دهنده و انعکاس دهنده‌ی تمام حوادث (به عنوان مثال نمایانگر علل کامیابی‌ها و نامرادی‌های اشخاص، جوامع و حاکمیت‌ها، تبلور دهنده الگوهای منفی و مثبت جوامع و غیره) می باشد. با عطف به قائل شدن این جایگاه و منزلت رفیع برای علم تاریخ، به سهم خود می‌کوشیدند تا در تحقق اهداف اعتقادی، اخلاقی، سیاسی و وطنی افراد زمانه و آیندگان اعم از فرمانروایان و اقشار مردم را با دانش مزبور آشتی و آشنا سازند.

آنان مدعی بودند که اشراف بر حوادث و رخدادهای تاریخی موجب بصیرت‌افزایی در امور شخصی و اجتماعی و همچنین باعث گریز از تقلید طفیلی‌گرایانه، کورکورانه و رؤیاپردازی خواهد شد. (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲۱-۲۰؛ صابی، ۱۹۵۸: ۴-۳؛ نسوی، ۱۳۶۵: ۴؛ ابن طقفی، ۱۴۱۸: ۲۳-۱۱؛ شیرازی، ۱۳۳۸: ۶؛ آفسرای، ۱۳۶۲: ۵؛ کتبی، بی‌تا: ۹: ۳-۲؛ نخجوانی، ۱۳۵۷: ۲؛ یزدی، ۱۳۳۶: ۱۸-۱۷؛ میرخواند، ۱۳۸: ۱/۱۳).

میرخواند با تأکید بر این مسئله، بر این باور بود که تنها علم متکفل اعتلاء بصیرت و خردمندی ابناء بشر علم تاریخ است. وی در مقدمه اثر تاریخی خود در این باره چنین می‌نگارد: «چون کسی را واقعه‌ای افتد و طریق کشف آن از این علم [تاریخ] استکشاف کند نتیجه عقل عقلاء بدو رسیده باشد و بدین جهت غوغای لشکر حوادث از تراج ذخایر فکرت او کشیده ماند و سواد غبار همومش به آب نتایج عقول اسلاف از لوح خاطر بسته گردد». (میرخواند، ۱۳۸۰: ۱/۱۳). ابن فندق نیز مدعی بود که: «هر که در تاریخ تأمل کند در هر واقعه که او را پیش آید نتیجه عقل جمله عقلای عالم بر وی رسیده باشد. و از عقل عقلی بود که آن را عقل تجاری خوانند، چنانکه میوه را کمال در پختگی است کمال رأی در تجربت است و در امثال مردم تجربت افتاده را فصیح‌الرأی خوانند». (ابن فندق، بی‌تا: ۱۳-۱۲).

۲-۸ اخلاق‌گرایی و تهذیب نفوس

جمعی از تاریخ‌نگاران در مقام بیان علل علاقه‌مندی و رویکرد به تاریخ و تاریخ‌نویسی ترویج آموزه‌های اخلاقی، رشد اخلاق‌گرایی و تهذیب نفوس افراد و جوامع را وجهه همت و اقدام خود قرار داده و بر آن تأکید نموده‌اند. آنان دانش تاریخ را سرشار از محاسن اخلاقی، امور اخلاق مدار، افعال پسندیده، برانگیزاننده به خیرات و نیکی‌ها، دربردارنده نصایح، درس‌های نافع، تعالی‌بخش و تطهیرکننده نفوس انسانی برشمرده‌اند. هندوشاه نخجوانی زمانی که به تشریح فوائد تاریخ در مقدمه کتاب تجارب السلف می‌پردازد، در این زمینه می‌نویسد: «...دوم آنکه کتب تاریخی نفس را متفرجی و متنزهی بدیع باشد زیرا که وقایع غریب و حوادث عجیب و اتفاقات نادره گذشتگان بدانند...» (نخجوانی، ۱۳۵۷: ۲-۳). همینطور فضل‌الله شیرازی

نیز آورده است: «... از مطالعه تاریخ تطلع بر مقدمات و مقامات امم سالفه و نمونه های تاثیر اجرام علوی و آثار حوادث سفلی مهذب عقل و مجرد نفس گردد... (شیرازی، ۱۳۳۸: ۶).

این دسته از مورخان اخلاق‌گرا هدفمند سعی می‌نمودند تا در تحریر و عرضه نوشته‌های تاریخی، بیشتر آموزه های اخلاقی و دینی (مانند امور و مباحثی همچون فناپذیری و ناپایداری در دنیا و حیات انسانی، پی‌آمدهای مثبت آراسته شدن به خصلت‌های عالی همچون صبر و رضا در نیل به مقاصد و غیره^۱) را مدنظر قرار دهند (طبری، ۱۳۸۷: ۸-۱/۳؛ صابی، ۱۹۵۸م: ۳-۴؛ خواجه نظام الملک طوسی، ۱۳۶۴: ۳-۴؛ ابن فندق، بی‌تا: ۱۰؛ ابن عساکر، ۱۳۹۹ق: ۱۳؛ ابن اسفندیار، ۱۳۱۴: ۸؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۰-۱۱؛ مستوفی، ۱۳۸۷: ۳-۲؛ نخجوانی، ۱۳۵۷: ۲؛ خوافی، بی‌تا: ۳-۴؛ مرعشی، ۱۳۴۵: صد و سه).

بیشترین هدف مورخان موعظه‌گرا تحت تأثیر قرار دادن حکومتگران زمانه و آینده و آراسته نمودن به خصلت‌های عالی و محاسن متعالی مورد تأیید شرع و عقل بوده است. آنان سعی داشتند تا بایان مصادیق عینی و عملی از مردمان و فرمانروایان پیشین آثار مانا و ماندگار اخلاق‌مداری و سرانجام نکبت‌بار و مصیبت‌زده بی‌توجهی به مفاهیم و معیارهای اخلاقی را مورد بحث و بررسی قرار دهند. (جرفادقانی، ۱۳۴۵: ۸-۹؛ ابن طقطقی، ۱۴۱۸: ۲۳-۱۱؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۱-۱۰؛ فضل‌الله، ۱۳۶۲: ۱-۲).

۳- نتیجه

هر قوم و ملتی در طول تاریخ، سرگذشتی داشته است، در این مسیر برخی از اقوام و ملت‌ها به سبب فقدان انگیزه و هدف و اعتقاد به فواید تاریخ به حفظ و ثبت سرگذشت تاریخی خود نمی‌پرداختند. این در حالی است که مسلمانان از همان ابتدای شکل‌گیری حکومت اسلامی دارای نوعی شعور تاریخی شده و به ضبط و ثبت حوادث ایام و احوال خود پرداختند و در بیشتر سرزمین‌های اسلامی، تاریخ‌نویسی با توسعه فرهنگی اسلام آغاز شد و پیش رفت. چنان‌که مورخان اسلامی در مقدمه نوشته‌های خود به انگیزه‌ها و اهداف تاریخ‌نویسی خود اشاره کرده‌اند.

بررسی و تأمل در مقدمه نگاری‌های بازمانده از برخی تاریخ‌نگاران مسلمان ایرانی نشان می‌دهد که تا پایان قرن نهم هجری، آنان در رویکرد به تاریخ‌نویسی و عرضه آثار تاریخی، اهداف و انگیزه‌های متفاوت را مدنظر قرار داده‌اند. بدین صورت که برخی از آن‌ها فقط یک هدف یا موضوع را در دستور کار خود قرار داده بودند و برخی دیگر هم‌زمان چندین هدف و موضوع را مدنظر داشته‌اند. این اهداف و موضوعات شامل موضوعات سیاسی، اعتقادی، فکری، فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی بودند که تاریخ‌نگاران، آنها را در مقدمه آثار خود یادآور شده‌اند که نشان‌دهنده انعکاس واقعیت‌های گوناگون جامعه و ایدئولوژی‌های حاکم در آن زمان است.

۱. و همین‌طور اثرات مفید تبری و دوری از برتر بینی و فساد انگیزی، مفید فایده بودن عمل به واجبات دینی و پرهیز از محرمات، مثمر ثمر و فایده‌مند بودن سپاسگزاری و شکرگزاری از ذات الهی و پرهیز شدید از ناسپاسی را مورد توصیف و تحلیل قرار دهند.

- در ارتباط با سبک ها، معیارها و موضوعاتی که تاریخ‌نگاران دوره مورد بررسی در مقدمه آثار خود بکار برده‌اند، چندین عنصر اساسی وجود دارد که به صورت زیر قابل شناسایی هستند. این عوامل عبارتند از:
- پاسخگویی به تقاضاهای افراد دارای مناصب اداری و حکومتی، که اغلب اوقات تاریخ‌نگاری را به عنوان ابزاری برای ارتباط و تعامل با مقامات بالاتر می‌دیدند.
 - ساده‌نویسی و تبدیل زبان تاریخی به یک فرم قابل فهم و دسترس برای عموم مردم، که نشان از تلاش برای فهم جامعه در دسترسی به دانش تاریخ است.
 - ارائه آثار تاریخی به شکل هدیه یا پیشکش به حاکمان زمان خود، که هدف آن افزایش نفوذ اجتماعی و سیاسی برای تاریخ‌نگار بود.
 - سعی در ایجاد سرور و شادمانی در جامعه، از طریق نشان دادن دستاوردهای تاریخی و یا عوامل موثر بر پیشرفت تمدن‌ها نمود پیدا می‌کرد.
 - با در نظر گرفتن جایگاه برجسته دانش تاریخ در تمدن ایرانی و آموزه‌های قرآن کریم و سنت نبوی بر اهمیت تاریخ در تربیت عقلانیت و خردورزی تاکید شده بود.
 - با توجه به الگوهای تاریخی و تجزیه و تحلیل روابط اقتصادی، سیاسی و اجتماعی گذشته به کشف علل ارتقاء و انحطاط تمدن‌ها پرداخته بودند. به این صورت که با فهم چگونگی عملکرد تمدن‌ها در گذشته بتوانند چالش‌ها و تعارض‌های موجود را سامان بخشند.
 - در نهایت، این تاریخ‌نگاران مصمم بر این بودند که از علم تاریخ به عنوان ابزاری برای تقویت اخلاقیات اجتماعی و تربیت افراد بیشتری با روحیه‌ای اخلاقی استفاده کنند. چنان که باید اشاره کرد اهتمام به ترویج اخلاقیات اسلامی و تهذیب نفوس، از بین همه مفهومی‌ها، یک ضرورت محوری برای جامعه مسلمان به حساب آمده بود.

منابع

- آقسرایبی، محمود، (۱۳۶۲)، تاریخ سلاجقه یا مسامره الاخبار، تهران: انتشارات اساطیر.
- ابن اسفندیار، بهاء‌الدین محمد، (۱۳۱۴)، تاریخ طبرستان، تهران: انتشار کتابخانه خاور (کلاله خاور).
- ابن عربشاه، احمد بن محمد (۲۰۰۸). عجائب المقدور فی نواب تيمور. محقق سهیل زکار. دمشق: نشر التكوين.
- ابن فندق، ابوالحسن علی، تاریخ بیهق، کتاب‌فروشی فروغی، بی‌جا: بی‌تا.
- اصفهانی، ابوالفرج، (۱۳۶۸)، الاغانی، ج ۱، ترجمه محمدحسین مشایخ فریدنی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- الاصفهانی، حمزه بن الحسن (۱۹۶۱)، تاریخ سنی ملوک الارض والانبیاء، بیروت: منشورات دارمکتبه الحیاه.
- بلاذری، احمد، (۱۳۶۷)، فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران: نشر نقره.
- بلاذری، احمد، (بی‌تا)، انساب الاشراف، الجزء الاول، قاهره: دارالمعارف.
- بلعمی، ابوعلی محمد، (۱۳۸۵)، تاریخ بلعمی، تهران: انتشارات زوآر.
- بناکتی، ابوسلیمان فخرالدین، (۱۳۴۸)، تاریخ بناکتی، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.

- بنداری اصفهانی، (۲۵۳۶)، تاریخ سلسله سلجوقی، زبده النصره و نخبة العصر، ترجمه محمدحسین خلیلی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- بهار، محمدتقی، (۱۳۷۷)، سبک‌شناسی، جلد سوم، چاپ هفتم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بیهقی، ابوالفضل، (۱۳۳۸)، تاریخ بیهقی، ج ۱، تهران: انتشارات سخن.
- البیهقی، ابو بکر احمد بن الحسین (۱۴۰۵)، دلائل النبوة و معرفه أحوال صاحب الشریعة، تحقیق عبد المعطی قلعجی، بیروت: دار الکتب العلمیة، ط الأولى.
- جرفادقانی، ابوالشرف ناصح، (۱۳۴۵)، ترجمه تاریخ یمینی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- حافظ ابرو، عبدالله، (۱۳۸۰)، زبده التواریخ، ج ۱، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- خضری احمدرضا، قاضی جواد، (۱۳۹۰)، «تأثیر معتقدات دینی بر نگرش تاریخی مورخان مسلمان بر پایه‌ی مقدمه‌های آنان»، پژوهش نامه تاریخ اسلام، دوره: ۱ - شماره: ۲ - صفحه: ۷۵-۹۲.
- خوافی، فصیح احمد، (بی‌تا)، مجمل فصیحی، ج ۱، مشهد: کتاب‌فروشی باستان.
- دینوری، ابن قتیبہ، (۱۳۸۰)، امامت و سیاست، ترجمه سید ناصر طباطبایی، تهران: نشر نو.
- دینوری، ابوحنیفه احمد، (۱۳۶۴)، اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی، تهران: نشر نی.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق، (۱۳۷۲)، مطلع سعد بن و مجمع بحرین، تهران: مطالعات و تحقیقات فرهنگی پژوهشگاهی علوم انسانی.
- نظام‌الدین شامی، (۱۳۶۲)، ظفرنامه، بی‌جا: انتشارات بامداد.
- شیرازی، فضل‌الله، (۱۳۳۸)، تاریخ و صاف الحضرة، تهران-تبریز: کتابخانه ابن سینا - کتابخانه جعفری.
- الشیخ المفید (الامام ابی عبدالله محمد بن محمد بن النعمان العکبری، البغدادی)، (۱۴۱۶ هـ)، بیروت: مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام لإحیاء التراث.
- صابی، ابوالحسن هلال، (۱۹۵۸)، الوزراء و تحفه الامراء فی تاریخ الوزراء، بی‌جا: داراحیاء الکتب العربیة.
- صابی، ابوالحسن هلال، (۱۳۴۶)، رسوم دارالخلافة، ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق). تاریخ الطبری: تاریخ الأمم و الملوک. تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. بیروت: دارالتراث.
- خواجه نظام الملک طوسی، (۱۳۶۴)، سیرالملوک (سیاست‌نامه)، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- رشیدالدین فضل‌الله، (۱۳۶۲)، جامع التواریخ، تهران: دنیای کتاب.
- قاشانی، عبدالله، (۱۳۴۸)، تاریخ اولجانیو، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- قرشی، ه، (۱۳۶۷)، «تاریخ‌نگاری»، تاریخ فلسفه در اسلام، به کوشش میان محمد شریف، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- کتبی، محمد، (بی‌تا)، فوات الوفيات، ج ۱، بیروت: دار صادر.
- کتبی، محمود، (۱۳۶۴)، تاریخ آل مظفر، ج ۱، تهران: انتشارات امیرکبیر.

- کرمانی، افضل‌الدین ابو حامد، (۱۳۸۳)، مجموعه آثار افضل‌الدین ابو حامد کرمانی، کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- کوپین، شعله، (۱۳۸۷)، تاریخ‌نویسی در روزگار فرمانروایی شاه‌عباس صفوی، ترجمه منصور صفت گل، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- مجمل‌التواریخ و القصص، (بی‌تا)، بی‌جا: انتشارات کلاله خاور.
- مرعشی، میرسید ظهیرالدین، (۱۳۴۵)، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، تهران: انتشارات مؤسسه مطبوعاتی شرق. مستوفی، حمدالله، (۱۳۸۷)، تاریخ گزیده، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- مسکویه الرازی، ابوعلی، (۱۳۷۹ ش)، تجارب الأمم، تحقیق ابو القاسم امامی، تهران: سروش.
- المقدسی، مطهر بن طاهر، (بی‌تا)، البدء و التاریخ، بور سعید، بی‌جا: مکتبه الثقافه الدینیة.
- مقریزی، احمد بن علی، (۱۳۲۷)، النزاع و التخاصم، مقریزی، ترجمه سید جعفر غضبان، بی‌نا، بی‌جا.
- منشی کرمانی، ناصرالدین، (۱۳۶۲)، سمط‌العلی للحضرة العلیا، تهران: انتشارات اساطیر.
- منهج سراج، (۱۳۶۳)، طبقات ناصر، تهران: دنیای کتاب.
- میثمی، جولی اسکات (۱۳۹۱)، تاریخ‌نگاری فارسی؛ سامانیان، غزنویان و سلجوقیان، ترجمه محمد دهقانی، تهران: انتشارات ماهی.
- میرخواند، محمد، (۱۳۸۰)، تاریخ روضه‌الصفاء، ج ۱، تهران: انتشارات اساطیر.
- نخجوانی، هندوشاه، (۱۳۵۷)، تجارب السلف، تهران: کتابخانه طهوری.
- نرشخی، ابوبکر محمد، (۱۳۶۳)، تاریخ بخارا، ترجمه ابونصر احمد، تهران: انتشارات توس.
- نسوی، شهاب‌الدین محمد، (۱۳۶۵)، سیرت جلال‌الدین منکبرتی، مترجم مجهول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- واقدی، محمد، (۱۳۶۹)، مغازی، ج ۱، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر نو.
- یزدی، شرف‌الدین علی، (بی‌تا)، ظفرنامه، ج ۱، مشهد: کتاب‌فروشی باستان.
- یزدی، معین‌الدین، (۱۳۳۶)، مواهب‌الهی، ج ۱، تهران: کتاب‌فروشی اقبال.
- یعقوبی، احمد (ابن واضح)، (۱۳۶۲)، تاریخ یعقوبی، ج ۱، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

References

- Aqsarai, Mahmoud. (1983). *Tarikhe Salajaqa or Masamra al-Akhbar*, Tehran: Asatir Publications (in persian.)
- Ibn Esfandiari, Bahauddin Muhammad. (1935). *Tarikhe Tabaristan*, Tehran: Khawar (Kalala Khawar) (in persian.)
- Ibn Arabshah, Ahmad bin Muhammad. (2008). *Ajaeb al-Maghdour fe Navaeb al Taimour*. Researcher Sohail Zakar. Damascus: Al-Takin.
- Ibn Fondugh, Abul Hasan Ali. (N.D). *Tarikhe Baihaq*, Forough, N.P (in persian.)
- Esfahani, Abul Faraj. (1989). *Al-Aghani*, vol. 1, translated by Mohammad Hossein Mashayekh Fariduni, Tehran: Elmi va Farhangi (in persian.)

- Al-Isfahani, Hamza ibn al-Hassan. (1961). *Seni moluk al-arz wa'l-anbiyā*, Beirut: Dar maktaba al-Hayat.
- Balazari, Ahmad. (1988). *Futūh al-Buldān*, translated by Mohammad Tawakal, Tehran: Noghreh(in persian.(
- Belazari, Ahmad. (N.D). *Ansab al-Ashraf, al-jazal al-awal*, Cairo: Dar al-Maaref.
- Balami, Abu Ali Mohammad. (2006). *Tarikh Balami*, Tehran: Zovar(in persian.(
- Benakti, Abu Suleiman Fakhreddin, (1969), *Tarikhe Banakti*, Tehran: Anjomane Asare Meli(in persian.(
- Bandari Esfahani. (1977). *Tarikhe Selsele Seljuqi: Zobdat Alnasrah and Nokhbat Alosrah*, translated by Mohammad Hossein Khalili, Tehran: Bonyade Farhang Iran(in persian.(
- Bahar, Mohammad Taqi. (1998). *Sabkshenasi*, Vol. 3, seventh edition, Tehran: Amirkabir(in persian.(
- Beyhaqi, Abolfazl. (1959). *Tarikhe Beyhaqi*, vol. 1, Tehran: Sokhn(in persian.(
- Al-Bayhaqi, Abu Bakr Ahmad bin Al-Hussein. (1985). *Dalā'il al-nubuwwah wa-ma'rifat aḥwāl ṣāḥib al-sharī'ah*, Vol.2, research by Abd al-Mu'tait Qalaji, Beirut: Dar al-Kutub Al-Elamiya.
- Jarfadghani, Abul Sharaf Naseh, (1966), *Tarjomeye Tarikhe Yamini*, Tehran: Bongahe Tarjomeh va Nashre Ketab(in persian.(
- Hafez Abro, Abdullah. (2001). *Zubdat al-Tawarikh*, Vol. 1, Tehran: Vezarte Farhang va Ershade Eslami(in persian.(
- Khezri, Ahmadreza; Qazi, Javad. (2013). " The influence of religious beliefs on the historical attitude of Muslim historians, based on their introductions", *Islamic History Research Journal*, Vol. 1, N.2, P. 75-92(in persian.(
- Khafi, Fasih Ahmad. (N.D). *Mojmal Fasihi*, Vol.1, Mashhad: Bastan(in persian.(
- Dinevari, Ibn Qutibah. (2001). *Imamat va Siyasat*, translated by Seyyed Nasser Tabatabai, Tehran: Nashre No(in persian.(
- Dinevari, Abu Hanifa Ahmad. (1985). *Akhbar al-Tawal*, translated by Mahmoud Mahdavi, Tehran: Nashre Ney(in persian.(
- Samarkandi, Kamaluddin Abd al-Razzaq. (1993). *Matla' al-sa'dayn va majma' al-bahrayn*, Tehran: Pzhoeshgahe Olome Ensani va Motaleate Farhang(in persian.(
- Nizamuddin Shami. (1983). *Zafarnameh*, N.P: Bamdad(in persian.(
- Shirazi, Fazlullah. (1959). *Tarikh-i wassaf al-hazrah*, Tehran &Tabriz: Ibn Sina& Jafari(in persian.(
- Sheikh Al-Mufid. (Imam Abi Abdullah Muhammad ibn Muhammad ibn Al-Nu'man al-Akbari, al-Baghdadi). (1995). *Kitab Al-Irshad*, Beirut: Ehya Toras.
- Sabi, Abulhasan Hilal. (1958). *Kitab Al_Wuzara; Tuḥfat al-umarā' fī tārikh al-wuzarā*, N.P: Dar Alehya kotob alarabeia.
- Sabi, Abolhasan Hilal, (1967), *Rusum dar al-Khilafah*, translated by Mohammad Reza Shafiei Kodkani, Tehran: Bonyade Farhang Iran(in persian.(
- Tabari, Muhammad ibn Jarir. (2008). *Tarikh al-Tabari: Tārīkh al-Rusul wa al-Mulūk*, Mohammad Abulfazl Ebrahim's research, Beirut: Dar Altorath.
- Khajeh Nizam al-Mulk Tusi. (1985). *Sir al-Maluk*, Tehran: Elmi va Farhangi(in persian.(
- Rashid al-Din Fazlullah. (1983). *Jame al-Tavarikh*, Tehran: Donyaye Ketab(in persian.(
- Ghashani, Abdullah. (1969). *Tarikh Oljaytu*, Tehran: Bongahe Tarjomeh va Nashre Ketab(in persian.(

- Qorshi, H. (1988). History of Philosophy in Islam, edited by Miyan Mohammad Sharif, Tehran, Markaze Nashre Daneshgahi(in persian.(
- Kotbi, Mohammad. (N.D).Favat Al-Vafiyat, vol. 1, Beirut: Dar Sader.
- Kotbi, Mahmoud. (1985). Tarikh al-Mozaffar, Vol. 1, Tehran: Amirkabir(in persian.(
- Kermani, Afzaluddin Abu Hamed. (2004). Majmoe Asare Afzaluddin Abu Hamed Kermani, Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman(in persian.(
- Mojmal al-Tawarikh wa al-Qasas. (N.D). N.P: Khawar (Kalala Khawar) (in persian.(
- Marashi, Mirsayd Zahir al-Din. (1966). Tarikh Tabaristan va Royan va Mazandaran, Tehran: Moasese Matbuatiye Sharq(in persian.(
- Mostofi, Hamdollah. (2007). Tarikhe Gozideh, Tehran: Amir Kabir(in persian.(
- Miskawayh, Abu Ali. (2000). Tajārib al-Umam, Research by Abu Al-Qasem Emami, Tehran: Soroush(in persian.(
- al-Maqdisī, Motahar ibn Taher. (N.D). Al-Beda wa al-Tarikh (Beginning and History), Bur Said, N.P: El Thaqafya El Diniyah.
- Maqrizi, Ahmed bin Ali. (1948). AlNizaa Wa AlTakhasom, Maqrizi, translated by Seyyed Jafar Ghazban, N.P.
- Monshi Kermani, Naseruddin. (1983). Samat al-ala lel-hazrat al-olya, Tehran: Asatir(in persian.(
- Minhaj al-Siraj, (1984), Tabaqate Naseri, Tehran: Donyaye Ketab(in persian.(
- Meisami, Julie Scott. (2011). Persian Historiography (The New Edinburgh Islamic Surveys), translated by Mohammad Dehghani, Tehran: Mahi(in persian.(
- Mirkhand, Mohammad. (2001). Tarikh Rozatul Safa, Vol. 1, Tehran: Asatir(in persian.(
- Nakhjavani, Hindushah. (1978). Tajarob al-Salaf, Tehran: Tahori(in persian.(
- Narashkhi, Abu Bakr Mohammad. (1984). Tarikhe Bukhara, translated by Abu Nasr Ahmad, Tehran: Toos(in persian.(
- Nasavi, Shahabuddin Mohammad.(1986). Sirat Jalal al-Din Mankabarti, Tehran: Elmi va Farhangi(in persian.(
- Al-Waqidi, Mohammad. (1990). al-Maghazi, vol.1, translated by Mahmoud Mahdavi Damghani, Tehran: Nashre No(in persian.(
- Yazdi, Sharafuddin Ali. (N.D). Zafarnameh, Volume 1, Mashhad: Bastan(in persian.(
- Yazdi, Moein Al-Din. (1957). Mavaheb-e Elahi, vol.1, Tehran: Iqbal(in persian.(
- Yaqoubi, Ahmad. (1983).Tarikh Yaqoubi, Vol. 1, translated by Mohammad Ebrahim Ayati, Tehran: Elmi va Farhangi(in persian.(